ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра спортивного туризму

Феленчак Ю.Б.

Розвиток екскурсійної справи в контексті еволюції туристичної діяльності в Україні.

Лекція з навчальної дисципліни

„ЕКСКУРСОЛОГІЯ”

Для студентів спеціальності 242 Туризм

(спеціалізація «Туризмознавство»)

“ЗАТВЕРДЖЕНО”

на засіданні кафедри

спортивного туризму

„31” серпня 2018 р. протокол № 1

Зав.каф

_____А.О.Кухтій

РОЗВИТОК ЕКСКУРСІЙНОЇ СПРАВИ В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

1. Праобраз туризму в мандрівках давнини (IX-XIX ст.).
2. Початок організованого туризму, зародження і становлення екскурсійної справи (кінець XIX-початок XX ст.).
3. Створення централізованої системи управління туризмом.
4. Відновлення і розвиток екскурсійної справи в повоєнній радянській Україні (50-80-ті роки XX ст.).
5. Екскурсійна справа на сучасному етапі.

1. Праобраз туризму в мандрівках давнини (IX-XIX ст.)

Історія екскурсознавства сягає найдавніших часів, адже екскурсія (ознайомлення, пізнання, вивчення) завжди була невід'ємною складовою і мандрівки мореплавців та учасників сухопутних подорожей стародавнього світу, торговельних караванів і навіть учасників військових кампаній.

Передумови виникнення туризму складалися ще в глибоку давнину. Утворення перших держав Стародавнього світу (I тисячоліття до н.е.) сприяло розвитку культурного обміну і торговельних зв'язків між народами, що, в свою чергу, потребувало достовірних і докладних даних про країни, їх населення та звичаї.

Відомо, що перші подорожі здійснювалися ще за часів античності заради торгівлі, завоювань та з релігійними цілями.

Ще за 3 тис. років до н. є. давні єгиптяни плавали Нілом, перевозячи величезні брили для зведення славнозвісних пірамід. У часи Римської імперії, за 200 років до початку н. е., римляни подорожували на кораблях, конях, у колісницях і пішки, завойовуючи інші землі. Багаті римляни подорожували до Єгипту і Греції, де їх приваблювали місця поклоніння богам та морські курорти. Римські "туристи" цікавилися місцевою історією й релігією, відвідували грецькі храми в Афінах. Достовірно відомо, що вони, як і сучасні туристи, відвідували Єгипет, щоб побачити піраміди.

І в період середньовіччя мільйони людей здійснювали подорожі. Релігійні переконання спонукали їх долати довгий шлях до святинь: мусульман - до Мекки, християн - до Єрусалима.

Своєрідним "туризмом" можна вважати й хрестові походи, що тривали впродовж 200 років у XI-XIII ст. Адже десятки тисяч європейців познайомилися з Середнім Сходом та його культурою. Це сприяло піднесенню як торгівлі, так і готельної справи та подорожей.

Великі географічні відкриття середини XV - початку XVI ст., пов'язані з іменами Христофора Колумба, Васко да Гами, Америго Веспуччі, Фернана Магеллана, були виявом одвічного прагнення людини пізнати Землю, її найвіддаленіші куточки, довідатись про народи, що її населяють, їх життя, побут, культуру.

У XVI ст. з розвитком продуктивних сил, зміцненням зв'язків між окремими країнами, континентами мандрівництво, метою якого було пізнання світу, значно поширилося і стало прообразом майбутнього туризму, зокрема його пізнавальної функції.

З часом подорожі набували і оздоровчих функцій. Ще французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо у 60-х рр. XVIII ст., викладаючи свої погляди на виховання в романі "Еміль", наголошував на необхідності подорожей, організованих походів з метою фізичного вдосконалення молоді. А наприкінці XVIII ст. туристські подорожі стали складовою виховного процесу в багатьох школах та інших навчальних закладах країн Західної Європи.

Природно, подорожі, що здійснювались до XIX ст., не можна вважати туризмом у сучасному розумінні. Можна говорити лише про прообраз туризму. Сучасний туризм зі своєю структурою, матеріально-технічною базою, методами роботи і органами управління почав складатися тільки в XIX ст.

2. Початок організованого туризму, зародження і становлення екскурсійної справи (кін. XIX-поч. XX ст.). Створення централізованої системи управління туризмом

З розвитком індустріального суспільства, поліпшенням шляхів сполучення, появою залізничного транспорту та пароплавства туризм піднімається на вищий щабель: у другій половині XIX ст. в багатьох країнах Європи виникають самодіяльні туристські організації - клуби, товариства. Вони розробляють туристські маршрути, дбають про забезпечення туристів місцями відпочинку, сервісом під час подорожей. Це знаменує початок формування туристської галузі. Перший такий клуб виник у Великій Британії в 1857 р., потім в Австрії (1862 р.), Італії, Швейцарії (1863 р.), Німеччині (1869 р.), згодом у Франції, Росії та інших країнах.

Справжнім зоряним часом для туризму стало XX ст., особливо його друга половина. Саме тоді туризм увійшов у повсякденне життя сотень мільйонів людей на планеті. Попит на туристські послуги стимулював швидкий розвиток туристської галузі у багатьох країнах. До бюджетів країн з розгалуженою інфраструктурою залучалися величезні валютні надходження, було створено багато робочих місць у сфері обслуговування туристів. Усе це сприяло економічному піднесенню країн, для яких туризм став одним з головних джерел прибутку**.**

Крім того, у XX ст. туризм набув величезного значення і як соціально-культурне явище. За допомогою подорожей, мандрівок, походів та екскурсій рідною землею люди краще пізнають свій край, його особливості, пам'ятки історії тощо. Міжнародний туризм, що приваблює мільйони людей (у 2000 р. на планеті подорожувало 700 млн чол.) не тільки підносить їхній культурний рівень, а й сприяє налагодженню взаєморозуміння і довіри між країнами та

народами, допомагає їм жити в мирі й злагоді. Туризм став одним з проявів способу життя цілих суспільних верств у розвинених країнах світу.

Історія екскурсійної справи (екскурсології) – органічна складова загальної історії туризму (туризмології). Варто зазначити, що основи вітчизняного екскурсознавства, як складової екскурсології, в першу чергу на фундаменті вивчення шкільної екскурсійної методики у XIX на початку-XX ст. знаходимо в працях російських и українських педагогів і вчених: І. Анкіфієва, Є. Зв'ягинцева, Д. Кайгородова, Б.Ушинського та ін. В цей період виходять цікаві дослідження П. Абрамова «Край Тараса Бульбы (история одной школьной экскурсии)» - СПб (1902 р.), Н. Афингеєва «Как проводить экскурсии учащимся» (1914 р.) та «Ученические экскурсии в Екатеринославле» (1900 р.), Н. Баженова «Школьные экскурсии» (1914 р.), А. Бєлгородського «Ученические экскурсии (краткий исторически очерк, значение и организация их)» (1916р.)

Видатний педагог і вчений другої половини XIX ст. К. Ушинський розглядав екскурсію як важливу складову навчального процесу. Він рекомендував застосовувати найбільш активний метод навчання - екскурсію, перш за все, на природу. Так, екскурсію, як важливий елемент навчання, стали застосовувати педагоги окремих комерційних училищ та вищих навчальних закладів. Важливу роль в екскурсійно-освітній роботі в цей час відіграли «музеї місцевого краю», що діяли, як правило, на пожертви відомих меценатів, а також, у великих містах, за державний кошт. Вони створювали можливості ознайомлення, в першу чергу, школярів, студентів з історією, природою, археологічними, художніми пам'ятками. Цікаві наукові сторінки були започатковані в музеях Києва: Художньо-промисловий і науковий музей, церковно-археологічний музей при Духовній академії, музей університету св. Володимира, історичний музей ім. О. Поля в Катеринославі, музей українських старожитностей ім. В. Тарновського Чернігівського губернського земства та історико-архітектурний музей Чернігівської архівної комісії, музей Товариства дослідників Волині, музей Полтавського губернського земства та ін. Справжніми центрами культурно-просвітницького життя, наукового розвитку екскурсознавства стали чисельні приватні музеї.

Згодом поряд за навчальними з'явились перші позанавчальні екскурсії. Варто відзначити, що спочатку вони були малочисельними, випадковими і переслідували виключно розважальну мету. До того ж, до них залучались виключно представники заможних верств населення, а екскурсійні маршрути, як правило, обмежувались мандрівками до Криму, на Кавказ та закордонними турами.

Перші самодіяльні туристичні об'єднання, які в першу чергу були розраховані на організацію саме екскурсійних маршрутів, виникають у Києві в 1885 р., а також в Ялті – «Гурток аматорів природи, гірського спорту і Кримських гір». Заснований у 1890 р. Кримський гірський клуб поряд з окресленими в статуті питаннями організації походів, ознайомлення з

пам'ятками природи та архітектури передбачав і проведення наукових досліджень силами фахівців. Варто відзначити, що в XIX-на початку XX ст. екскурсія набуває значного поширення, в першу чергу, в сфері науки і освіти.

Цікавим явищем стала організація в 1915 р. у Києві перших курсів по підготовці керівників природничих екскурсій. Цю роботу очолив видатний український зоолог, популяризатор біологічних знань і громадський діяч професор Київського університету В. Артоболевський. Київський педагогічний з'їзд, що відбувся у 1916 р., прийняв важливі рішення із питань розвитку екскурсійної справи:

1) для підготовки викладачів середньої школи до справи проведення учнівських екскурсій необхідно створення особливих курсів з екскурсійної справи;

2) враховуючи сприятливий вплив екскурсій на учнів у виховному та загальноосвітньому відношенні необхідна організація екскурсій кожним навчальним закладом;

3) екскурсії мають носити не випадковий, а суворо продуманий та планомірний характер;

4) необхідно, щоб місцеві екскурсії мали обов'язковий для всіх учнів характер;

5) до участі в окремих екскурсіях необхідно залучати всіх учнів даного класу.

Варто пригадати, що за буремних часів Української Народної Республіки, на початку 1918 р. при Департаменті позашкільної освіти Міністерства народної освіти створюється Екскурсійний відділ, до якого увійшли видатний діяч культури, автор шкільних підручників та досліджень з педагогіки С. Русова, відомі дослідники І. Крижанівський, Є. Шегаєвський, П. Солуха. В 20-ті роки плідно займалися розвитком екскурсійної справи культурно-історична Комісія, Археологічний комітет та Комісія краєзнавства Всеукраїнської Академії Наук.

В той же час розгорнули активну роботу по поширенню знань за допомогою екскурсії наукові товариства. У 1929 р. для керівництва шкільною туристсько-краєзнавчою роботою при Наркомпросі України були створені Центральна та обласні дитячі екскурсійно-туристські станції. Вони надавали значну увагу розробці та проведенню екскурсій у відповідності до вікових особливостей школярів, а також щільно пов'язували їх тематику з навчальними програмами відповідних дисциплін, перш за все - історією, географією, біологією та ін. Цікаві наукові розробки з питань екскурсознавства знаходимо у записках Київського Географічного Товариства, Одеського наукового товариства, Шепетівського наукового товариства.

Впродовж 20-х-на початку 30-х років екскурсознавство зайняло провідне місце в роботі багатьох науково-дослідницьких кафедр, до них залучаються чисельні загони студентів та аспірантів. На жаль, ця робота була згорнута через безпідставне звинувачення як провідних фахівців, так і цілих

напрямів досліджень у націоналізмі, потягли за собою трагічні події переслідувань національної ідеї. З 1930 р. працює Українське товариство пролетарського туризму і екскурсій, а з 1936 р. - Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ).

3. Створення централізованої системи управління туризмом

Після закінчення першої світової війни значно змінилась політична карта Європи: на теренах Російської та Австро-Угорської імперій виникли нові держави з різним політичним і соціально-економічним ладом. Зазнала докорінних змін і геополітичне становище українських земель. На території Східної (Наддніпрянської) України встановилась радянська влада - Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР); з 1937 р. - Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), столицею якої до 1934 р. був Харків. За Ризьким мирним договором (березень 1921 р.) частина західних областей України відійшла до Польщі (ще раніше, в 1918 р., Румунія окупувала Буковину; в 1919 р. Закарпаття дісталося Чехословаччині). Тому 20-30-ті рр. в Україні характеризувалися суперечливими процесами та явищами в усіх сферах життя суспільства і в розвитку туризму також.

У грудні 1922 р. УСРР увійшла як суверенна республіка до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік і її подальша історія стала невіддільною від історії багатонаціональної більшовицької держави. Стрижнем політики радянської влади в галузі туризму в 20 -30-ті рр. було створення державних організаційних засад управління туризмом, масове залучення населення до різних напрямів туристської діяльності, зміцнення і розширення матеріально-технічної бази туризму.

Тривалий час радянський туризм розвивався стихійно, не мав організаційного центру. Майже 10 років тривали пошуки найбільш раціональних форм туристсько-екскурсійної роботи.

У 1926 р. при Народному Комісаріаті Освіти РРФСР було створене Об'єднане екскурсійне бюро, до складу якого ввійшли: Бюро дальніх екскурсій Інституту методів позашкільної роботи, Екскурсійне бюро при Головполітосвіті та Екскурсійне бюро при музейному відділі Головнауки. Однак наприкінці 1928 р. Об'єднане екскурсійне бюро було ліквідовано. Його замінило акціонерне товариство "Радянський турист" ("Рад-тур"), яке остаточно витіснило приватні туристичні контори й бюро.

Членами товариства могли стати громадяни, які придбали його акції. Одна акція коштувала 1 крб, проте право голосу мали лише власники не менш як 100 акцій. Обов'язком акціонерного товариства було створення мережі туристських баз і маршрутів на всій території тодішнього Радянського Союзу, тобто розвиток планового туризму. Туристські й екскурсійні маршрути проходили місцями, пов'язаними з революційними подіями та соціалістичним будівництвом у країні.

Товариство мало власні турбази, будинки туристів, сезонні притулки, орендувало в містах готелі. На свої маршрути товариство "Радтур" розповсюджувало платні путівки.

До літа 1929 р. "Радтур" пропонував путівки на 29 маршрутів, прокладених як у європейській, так і в азійській частинах країни: в Центральній смузі Росії, на Уралі та Волзі, в Україні й у Криму, на Кавказі та в Закавказзі, на Алтаї і навіть по Паміру. Тривалість подорожей не перевищувала двох тижнів, що відповідало часу відпустки більшості працюючих.

Створення подібних організацій не вирішувало всіх проблем, пов'язаних з розвитком туризму в країні. Уявлення про нього наприкінці 20-х - на початку 30-х рр. було дуже неоднозначним. Для культкомісій профспілок туризм був чимось середнім між прогулянкою і пікніком, для рад фізичної культури - фізкультурою.

Самодіяльним туризмом Об'єднане екскурсійне бюро, а згодом акціонерне товариство "Радтур", не займалися. Профспілки в ту пору також не включали туризм у сферу своєї роботи й обмежувалися організацією лише так званих "масовок" (розважальних колективних виїздів працівників підприємств за місто у вихідні дні) та екскурсій у музеї.

Ініціатором і організатором розвитку масового самодіяльного туризму став комсомол (ВЛКСМ, Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді), що з середини 20-х рр. розгорнув широку діяльність з організації дозвілля молоді.

У січні 1927 р. Центральний Комітет ВЛКСМ і редакція газети "Комсомольская правда" провели нараду з організації масового туризму. На ній було прийнято рішення, що туризм має набути значного поширення, стати потужним засобом підвищення культурного і політичного рівня молоді, ознайомлення з історією та сучасним життям країни, а також сприяти залученню молоді до комсомолу.

До редакції "Комсомольской правды" почали надходити відгуки читачів. Запитували, як складати групи, розробляти маршрути, виготовляти човни та спорядження, звертались за конкретними порадами. Було створено спеціальну групу (на громадських засадах) для відповідей. "Комсомолка" започаткувала рубрику "Поштова скринька туриста". Дуже корисними виявилися видані ЦК ВЛКСМ листівки з техніки різних видів подорожей, особливо місцевого туризму.

Уже в березні 1927 р. на V Всесоюзній конференції ВЛКСМ було заявлено, що в країні з'явився рух, яким раніше спілка не займалася, - пролетарський туризм.

У січні 1928 р. редакція журналу "Всемирный следопыт" почала видавати на допомогу туристам окремий додаток - "Всемирный турист".

У січні 1927 р. ЦК ВЛКСМ висунув ідею про створення масового туристського добровільного товариства. Основою його мали стати осередки на

підприємствах і в навчальних закладах. Однак цю пропозицію не підтримали ні профспілки, ні Народний комісаріат освіти. Найбільший спротив чинило товариство "Радянський турист". Основним напрямом туризму "Радянський турист" вважав стандартні поїздки за путівками, а самодіяльні подорожі розглядав як зайвий тягар, адже вони завдавали багато клопоту і не давали бажаного прибутку. Тому самодіяльні групи (що дістали назву "диких") найчастіше навіть не допускали на території турбаз, не говорячи вже про надання їм будь-якої допомоги.

Суперечки тривали, а справа не чекала. Проте знайшовся вихід. Ще влітку 1923 р. у Москві відновило свою діяльність дореволюційне Російське товариство туристів (РТТ). У 1928 р. воно об'єднувало близько 500 чоловік (з них лише один робітник) і являло собою невеликий закритий клуб, що стояв осторонь від життя країни. Керівники Російського товариства туристів не виявляли жодного інтересу до масового туризму.

Переконавшись у нереальності швидкого створення нової громадської організації, ЦК ВЛКСМ вирішив використати Російське товариство туристів. За сприяння Бюро туризму при Московському комітеті ВЛКСМ до Російського товариства туристів вступило близько 1500 молодих туристів. На московській конференції туристів, що відбулася в січні 1929 р., вони висловили пропозицію про перейменування Російського товариства туристів на Товариство пролетарського туризму РРФСР.

Після московської конференції нове керівництво організації поставило перед Народним комісаріатом внутрішніх справ вимогу про зміну назви і статуту товариства, і 30 листопада 1929 р. запропонований статут був затверджений. Так у країні з'явилася масова туристська організація - Товариство пролетарського туризму РРФСР, скорочено ТПТ. Очолив його М. В. Криленко (у 1938 р. М. В. Криленка було заарештовано і страчено. У 1955 р. його реабілітували).

Уже через рік після створення у Товаристві пролетарського туризму РРФСР налічувалося 50 тис. чоловік (замість 501 члена Російського товариства туристів у 1928 р.). Товариство пролетарського туризму РРФСР швидко набирало сили, зміцнювалось і розвивалось. Обсяг роботи вже через рік значно перевищив масштаби діяльності акціонерного товариства "Радянський турист". Тоді Бюро Товариства пролетарського туризму, підтримане ЦК ВЛКСМ, ухвалило питання про злиття двох організацій. Питання про злиття було всебічно розглянуто на спеціально скликаній нараді при агітмасовому відділі ЦК ВКП(б) за участю всіх зацікавлених організацій. Нарада визнала добровільне товариство найбільш вдалою формою об'єднання туристів для розвитку їхньої громадської активності і творчої ініціативи.

Рада Народних Комісарів Союзу РСР 8 березня 1930 р. .прийняла Постанову про злиття акціонерного товариства "Радянський турист" із Товариством пролетарського туризму РРФСР та про створення Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій (ТПТЕ). Нову

туристську організацію, як і Товариство пролетарського туризму РРФСР, очолив М.В. Криленко.

Всесоюзному добровільному товариству пролетарського туризму і екскурсій доручали всю туристсько-екскурсійну роботу і передавали всі державні туристські організації, що існували в країні. Було затверджено Оргбюро (до Всесоюзного з'їзду) товариства у складі: М.В. Криленко (голова), Л. М. Гурвич (звільнений заступник голови) і В. П. Антонов-Саратовський.

Всесоюзне добровільне товариство пролетарського туризму і екскурсій створювалось як цілком самостійна громадська організація, не підпорядкована жодному наркомату або іншій установі. Цим туризм визнавався як серйозна частина всього культурного життя країни.

Однак головне завдання Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій полягало в пошуках специфічних форм допомоги соціалістичному будівництву. Однією з них була громадсько-політична робота туристів під час походів: проведення бесід з місцевим населенням (особливо в глухих і віддалених районах), постачання літератури, трудова допомога в збиранні врожаю тощо. Наприклад, харківські туристи відремонтували в сільгоспартілі "Новий шлях" трактор і дві косарки, обмолотили частину врожаю і допомогли відвезти зерно на елеватор.

Товариство пролетарського туризму і екскурсій підготувало й видало серію кишенькових мовних довідників більш як двадцятьма мовами народів СРСР. Подібних видань країна тоді не знала, і "розмовники" мали успіх не лише серед туристів.

Товариство пролетарського туризму і екскурсій брало участь і в господарському будівництві, організувавши зокрема Всесоюзний дослідницький похід "За сировиною для верстатів п'ятирічки".

Товариство видавало два журнали: масовий - "На суше и на море" (спочатку щомісяця, потім два рази на місяць) і організаційно-методичний щомісячник - "Турист-активист". Як додаток до журналу "На суше и на море" виходила "Библиотечка туриста" - невеликі брошури, авторами яких були самі туристи. Крім того, у Москві було створено державне видавництво "Физкультура и спорт" (1923 р.), у якому виходили книги з методики й техніки різних видів туризму, з описами туристських районів і конкретних маршрутів.

У 1930 р. уряд виділив кошти на будівництво в Москві Будинку туриста. Проект передбачав спорудження бази на дві тисячі місць, туристського комплексу з клубом, кіно- та лекційними залами, бібліотекою, магазином "Турист", фотолабораторіями тощо. Тут же планувалось розмістити Центральну і Московську ради Товариства. Вдалося завершити лише першу чергу комплексу - 10-поверховий корпус на розі Арбату і Грошового провулка. Подальше будівництво перервала Велика Вітчизняна війна.

У 1930 р. політичною сенсацією стала організована Товариством пролетарського туризму і екскурсій поїздка 250 ударників праці навколо Європи на теплоході "Абхазія". Учасників приймали у Німеччині, Італії і

Туреччині (Велика Британія і Франція не дозволили зупинитися на своїх територіях) працівники радянських повпредств. До Неаполя на всі дні перебування "Абхазії" спеціально приїжджав відомий російський письменник О. М. Горький. Про поїздку було створено кілька книг і кінофільмів.

Важливою подією в діяльності Товариства став Всесоюзний з'їзд, що відбувся в 1932 р. у Колонній залі Будинку профспілок. Делегати представляли 800 тис. членів Товариства. ТПТЕ мало вже понад 300 турбаз, його фінансовий план на 1932 р. перевищив 80 млн крб. Учасників самодіяльних походів налічувалося сотні тисяч. З'їзд підкреслив, що "минулий період цілком підтвердив установку на розвиток туристського руху в СРСР як масового добровільного товариства". Це відзначили і керівні партійні діячі, лідери профспілок, видатні вчені, що брали участь у роботі з'їзду. Делегати докладно обговорили стан справ, з'ясували недоліки, накреслили найближчі завдання.

Закінчився з'їзд обранням Центральної ради (замість Оргбюро), переважну більшість якої становили громадські працівники-туристи (з 15 членів президії 11 були аматорами походів). Апарат Центральної ради (як і місцевих рад) комплектували переважно з туристського активу.

У листопаді 1932 р. в Москві почалися заняття в першому туристсько-екскурсійному технікумі.

Одночасно з розвитком туризму в СРСР проводилась велика робота зі створення фізкультурно-оздоровчого руху. Декретом ЦВК від 20 липня 1925 р. було створено Вищу раду фізичної культури РРФСР, а 1 квітня 1930 р. постановою ЦВК затверджено Всесоюзну раду фізичної культури. У грудні 1930 р. було затверджено перший у країні фізкультурний комплекс "Готовий до праці й оборони СРСР" (ГПО).

На початку 1932 р. відбулася І Всесоюзна конференція з планування охорони здоров'я, фізкультури і туризму. Товариство пролетарського туризму і екскурсій боролося проти спроб звести туризм до однієї з галузей фізкультури, що звужувало і спотворювало завдання пролетарського туризму і означало, по суті, спробу ліквідації самодіяльного масового туристського руху.

Вміле поєднання відпочинку в кращих його формах із підвищенням політичного і культурного рівня, проведенням громадської роботи в походах - так визначалась основна мета пролетарського туризму.

До літа 1932 р. Товариство мало 360 турбаз і будинків туриста загальною кількістю 17 тис. місць. У країні діяло 177 далеких оперативних (планових) маршрутів, з них 103 індустріальних, 40 краєзнавчих, 23 сільськогосподарських, 11 - для іноземних робітників і фахівців.

Товариство пролетарського туризму і екскурсій не тільки посіло одне з важливих місць серед радянської пролетарської громадськості, а й почало набувати суспільно-політичного авторитету за кордоном серед широких, насамперед робітничих мас. До Товариства надходили численні запити від

окремих членів різних зарубіжних туристських товариств. Нарешті, що надзвичайно важливо, до Товариства почали звертатися робітники з-за кордону, що свідчило про їхню широку зацікавленість і бажання побувати в СРСР та на власні очі побачити досягнення Країни Рад.

Зміцнилися зв'язки Товариства з профспілками. ВЦРПС задовольнила прохання Центральної ради Товариства пролетарського туризму і екскурсій про надання місцевим профорганізаціям дозволу фінансувати самодіяльні туристські групи з коштів на культроботу. Крім того, надалі був визначений і установлений відсоток з коштів соцстраху на придбання завкомами путівок на планові маршрути, причому путівки надходили в розпорядження осередків Товариства.

У 1935 р. журнал "На суше и на море" всебічно висвітлював діяльність Товариства. "У роботі всіх організацій Товариства пролетарського туризму і екскурсій усе більше місце починає займати справжній туризм. На задній план відходять "масовки" - головна форма туристської роботи 2 - 3 роки тому", - так зазначалося в статті "Більше турботи про туриста". Президія Центральної ради Товариства прийняла рішення про введення значка "Турист СРСР". Було прийнято положення про значок. Начебто все йшло до піднесення туризму.

Діяльність Товариства перервалася зненацька і рішуче. 17 квітня 1936 р. Президія ЦВК СРСР у своїй постанові визнала недоцільним подальший розвиток туризму в рамках добровільного товариства й ухвалила його ліквідувати. Все майно Товариства передавалося ВЦРПС, при якій створювалося Туристсько-екскурсійне управління (ТЕУ). За аналогією в Україні Укрпрофрада створила Українське республіканське туристсько-екскурсійне управління (УРТЕУ). Керівництво самодіяльним туризмом доручалося Всесоюзній раді фізичної культури при ЦВК, де почала працювати Всесоюзна секція туризму.

У середині 30-х рр. було ліквідовано не тільки Товариство пролетарського туризму і екскурсій, а й майже всі масові добровільні товариства: "Друг дітей", "Автодор", "Геть неписьменність", "Техніка - масам" та ін. До цього часу в країні вже склалася сталінська адміністративно-бюрократична система. їй не потрібні були самодіяльні громадські організації, які об'єднували сотні тисяч активних ентузіастів, що віддавали свої знання і сили улюбленій справі. їх заміняли надійними чиновниками. Добровільні товариства розглядалися як потенційно небезпечні "гнізда контрреволюції", зручні вивіски для "ворогів народу".

Радянська політична система брала туризм під надійну державну опіку. Крім внутрішнього в Радянському Союзі наприкінці 20-х-на початку 30-х рр. починає розвиватись і міжнародний туризм.

Процеси, що відбувались в історії радянського туризму в 20 -30-ті рр., неможливо розглядати поза зв'язком зі світовими процесами.

На розвиток міжнародних туристських зв'язків украй негативно вплинула перша світова війна. У цей період (1914 - 1918 рр.) туризм значно

призупинив свою діяльність. Трагічним символом цього періоду стала загибель "Лузитанії" з туристами на борту, потопленої німецьким підводним човном. Водночас слід зазначити, що військові потреби сприяли вдосконаленню як залізничного, так і автомобільного транспорту. Крім того, для перевезень людей почали використовувати й авіацію.

Вдивляючись у минуле, можна помітити, що історія розвитку туризму тісно пов'язана з винаходом нових транспортних засобів. Умовно в ній можна виділити епоху залізниць, епоху автомобілів, епоху реактивних авіалайнерів, епоху круїзів на морських лайнерах.

Початок XX століття, яке збагатило індустрію туризму новими досягненнями науково-технічної революції та визнанням світового співтовариства, насамперед був ознаменований винаходом повітроплавання.

Повітряний транспорт значно зменшив вартість подорожей, і це дало змогу мільйонам людей стати туристами. Наслідком зростаючого попиту на туристські послуги були бурхливі темпи будівництва готелів і ресторанів у всьому світі. Швидкість повітряного транспорту дозволяла мільйонам "відпускників" з легкістю переміщатися з континенту на континент.

Закінчення першої світової війни поклало початок новому етапу в розвитку міжнародного туризму. Значно збільшився потік американських туристів до Європи, що було пов'язано зі зростанням ролі США на світовій арені й активізацією американського капіталу на континенті. Завдяки стабільному долару американці досить впевнено почували себе скрізь. На початку 20-х рр. щороку за кордон вирушали 308 тис. американців. Не менш активно подорожували туристи з Британських островів.

На другу половину 20-х рр. припадає і початок розвитку міжнародного туризму в СРСР. Минуло довгих 10 років блокади, дипломатичної ізоляції та інтервенції; настав час для налагодження контактів молодої Радянської держави зі світовим співтовариством. Стрімке зростання зовнішньополітичних і економічних зв'язків СРСР створювало передумови для збільшення потоку іноземних туристів.

Виникла необхідність у спеціальній організації, яка б виконувала весь обсяг робіт щодо залучення та обслуговування іноземних туристів в СРСР. Незабаром питання було вирішене. Рада праці й оборони СРСР своєю постановою від 11 квітня 1929 р. створила Державне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР при Наркоматі зовнішньої і внутрішньої торгівлі.

Завдяки "Інтуристу" іноземці дістали можливість побачити на власні очі, що ж відбувається в країні, яка зазнала глобальних потрясінь, як на практиці здійснюється історичний експеримент, учасниками якого стали мільйони людей більш ніж 100 націй і народностей, у тому числі й український народ.

З перших днів "Інтуристу" доводилось розвивати свою діяльність у двох напрямках: "зовнішню", пов'язану з продажем турів до СРСР на закордонних ринках, і "внутрішню", тобто організацію їх приймання та

обслуговування в країні. А це - розміщення, харчування, екскурсії, перевезення на літаках, кораблях, у поїздах, автобусах, відвідування театрів і концертів, продаж сувенірів і багато іншого.

"Інтурист" дістав ексклюзивне право виходити на зарубіжні туристські ринки, відкривати за кордоном свої відділення і представництва.

8 червня 1929 р. Декретом Народного комісаріату торгівлі СРСР був затверджений перший статут "Інтуриста", його організаційна структура. Головою Правління був обраний представник Наркомторгівлі СРСР О. С. Сванідзе.

Статутний капітал "Інтуриста" в 1929 р. був визначений у 5 млн крб, розділених на 200 акцій по 25 тис. крб кожна. Засновниками були Народний комісаріат торгівлі СРСР, Радянський торговельний флот і Народний комісаріат шляхів сполучення СРСР, а також інші радянські організації.

У 1933 р. Президія ЦВК СРСР прийняла спеціальну постанову про злиття Державного акціонерного товариства з іноземного туризму в СРСР "Інтурист" і Всесоюзного акціонерного товариства "Готель". Нова організація була названа Всесоюзним акціонерним товариством з іноземного туризму в СРСР - ВАТ "Інтурист". Статутний капітал Товариства становив у цей період 35 млн крб.

Розширювалася мережа закордонних контрагентів, які здійснювали продаж послуг іноземним туристам. Однак ділові контакти не виникали самі по собі: представники "Інтуриста" виїжджали на переговори, намагалися зацікавити турагентства подорожами до СРСР, розробляли умови співробітництва. Неоціненну допомогу в цьому надавали радянські посольства і торгові представництва.

Однак найважливішим напрямом і турботою "Інтуриста" був прийом іноземців у Радянському Союзі. З цією метою велася наукова розробка туристських маршрутів містами і союзними республіками СРСР, у тому числі Україною.

Програми поїздок іноземних гостей зазвичай не обмежувалися відвідуванням одного міста. Тому необхідно було забезпечити якісне обслуговування туристів на всьому маршруті поїздки по СРСР.

Усе це потребувало відповідної інфраструктури - готелів, мотелів і кемпінгів, ресторанів і кафе. Слід зазначити, що діяльність "Інтуриста" великою мірою сприяла збереженню унікальних пам'яток архітектури і культури, розвитку народних ремесел (петриківського розпису, решети лівської вишиванки тощо).

Діяльність "Інтуриста" була специфічною і багатопрофільною. Вона потребувала відповідних форм керівництва і виняткової уваги до добору кадрів. Адже іноземцям дозволялося побачити тільки те, що влада вважала за потрібне показати. Вимоги до персоналу були дуже високими: крім вільного володіння двома-трьома іноземними мовами, знання історії країни й історії мистецтв, співробітники "Інтуриста" повинні були вільно орієнтуватися в

розстановці політичних сил у світі. Вони мали оволодіти вмінням знаходити оптимальний вихід у несподіваних ситуаціях, уміти цікаво розповідати і вчасно змовчати. Обов'язковими були такі особисті якості, як доброзичливість, гарні манери і приємна зовнішність.

"Інтурист" дістав монопольне право на обслуговування всіх іноземних громадян незалежно від того, з якою метою вони прибували до СРСР: як туристи, комерсанти чи як технічні фахівці.

Почали відкриватися перші фірми "Інтуриста" за кордоном: "Moscow Limited" (Велика Британія),"Intourist Gmbh" (Німеччина) та ін. Зустрінутий на іноземних ринках з деякою настороженістю, "Інтурист" усього за кілька років зумів завоювати достатній авторитет.

Найбільші турфірми світу визнали "Інтурист" і вступили з ним у співробітництво. З 1934 р. почалася співпраця з такими найбільшими світовими компаніями, як "American Express Co" (США) і "Thomas Cook & Son" (Велика Британія).

Почала розвиватися і рекламна діяльність. Вийшов у світ ілюстрований журнал "Soviet Travel" тиражем 10 тис. примірників, який розповсюджували через представництва "Інтуриста" в ряді країн Європи та Америки.

Слід зазначити, що зацікавленість поїздками до СРСР виявляли передусім громадські діячі, журналісти й політики. У 20 -30-х рр. Радянський Союз відвідали відомі письменники: Мартін Андерсен-Нексе, Теодор Драйзер, Бернард Шоу, Ромен Роллан, Рабіндранат Тагор, а також численні делегації. Після поїздок до Радянської Росії датський письменник Мартін Андерсен-Нексе присвятив їй книгу "Назустріч молодому дню", а американський письменник Теодор Драйзер опублікував статтю "Значення СРСР у нинішньому світі".

Бернард Шоу заявив, що Радянська Росія є найцікавішою країною в світі і з кожним роком стає все більш привабливою. У 1931 р. "Інтурист" спільно з Інститутом Арктики організував унікальний круїз по Північному Льодовитому океану на криголамі "Малыгин" до берегів землі Франца Иосифа. Учасник круїзу, відомий арктичний дослідник, італійський конструктор дирижаблів Умберто Нобіле з великою похвалою відгукнувся про роботу співробітників "Інтуриста".

У перші роки свого існування "Інтурист" практично не мав власної матеріальної бази. У результаті злиття з ВАТ "Готель" у розпорядженні "Інтуриста" з'явилася мережа комфортабельних готелів і ресторанів, а також автотранспорт. Виникли реальні можливості підвищити якість послуг гостям з-за кордону.

У 1938 р. "Інтурист" уже мав у своєму розпорядженні 27 готелів (2778 номерів) і 26 ресторанів (5713 посадкових місць), 334 одиниці автотранспорту, причому 85 % автомашин були вітчизняного виробництва. У 1932 р. оборот усіх підприємств "Інтуриста" становив 48 млн крб, а в 1938 р. він досяг 98 млн

крб. Загальна сума обороту підприємств системи за 1932 - 1938 рр. становила 0,5 млрд крб, а прибуток від їхньої діяльності - понад 100 млн крб.

У 1939 р. постановою РНК СРСР Всесоюзне акціонерне товариство з іноземного туризму в СРСР було передане в підпорядкування Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР. За 10 років існування "Інтуриста" Радянський Союз відвідало понад мільйон іноземних туристів. Вони стали свідками бурхливого економічного зростання, ентузіазму, досягнень і трагедій великої країни. Розповіді цих людей, їхні особисті враження багато в чому вплинули на громадську думку, і це зіграло не останню роль у визначенні взаємовідносин СРСР і світового співтовариства. Однак міжнародний туризм у 30-ті рр. розвивався в СРСР переважно як в'їзний. Виїхати з Радянського Союзу за кордон було справою непростою. Виїзний радянський туризм у ті часи був зведений до мінімуму. Автором "виїзної системи" був народний комісар з іноземних справ Г. В. Чичерін. Виняток робили лише для партійних і радянських функціонерів, а також пролетарських письменників. Інші бажаючі подорожувати подавали заяву і чекали рішення виїзної комісії. Якщо рішення було позитивним, то в паспорті ставилася відмітка "Виїзд до..."

Таким чином, міжнародний туризм в СРСР у 20 -30-ті рр. робив перші впевнені кроки під контролем радянської держави.

4. Відновлення і розвиток екскурсійної справи в повоєнній радянській Україні (50-80-ті роки XX ст.)

Неймовірно тяжко постраждала Україна від лихоліть другої світової війни. По українській землі пройшли мільйонні армії чужинців, знищуючи все на своєму шляху. На фронті, в загонах Української Повстанської Армії від терору карателів загинуло майже 7 млн українців, було зруйновано 714 міст, 28 тис. сіл, 15 тис. промислових підприємств, 18 тис. лікувальних установ, 19 тис. бібліотек, 33 тис. шкіл, технікумів, ВНЗ і науково-дослідних інститутів. Близько 250 сіл було спалено до тла, пограбовано ЗО тис. колгоспів і радгоспів. У 1945 р. залишилося всього 19 % довоєнної кількості підприємств. Тільки прямі збитки, завдані народному господарству, становили 285 млрд крб. Загальна сума втрат, яких зазнали населення і господарство України, досягла 1,5 трлн крб (у довоєнних цінах).

За таких умов різко зросли побутові потреби людей: не вистачало найголовнішого - житла, продовольства, одягу, медикаментів.

Спостерігалось зниження потягу населення до традиційних занять, властивих мирному часу, в тому числі й до туризму. Всі матеріальні й духовні ресурси були мобілізовані на відновлення нормальної життєдіяльності суспільства.

Четвертий план розвитку народного господарства СРСР на 1946-1950 рр. містив основні напрями відновлення економіки, промисловості, сільського господарства, культурного будівництва. В планах першої повоєнної п'ятирічки

певне місце відводилось і завданням організації туристсько-екскурсійної роботи.

Профспілкові організації вже на початку 1945 р. вжили конкретних заходів для її відновлення. В рішенні Секретаріату ВЦРПС від 24 квітня 1945 р. зазначалось: "...відновити діяльність Туристсько-екскурсійного управління ВЦРПС і його територіальних управлінь з метою показу та ознайомлення трудящих з героїкою Великої Вітчизняної війни, соціалістичним будівництвом у нашій Батьківщині, зростанням культури народів СРСР, економікою, географією, природними багатствами країни; популяризації науково-природничих знань, а також пропаганди туризму як масового культурного відпочинку трудящих СРСР".

Упродовж 1945 - 1948 рр. було відновлено діяльність територіально-екскурсійних управлінь у Москві, Ленінграді, в Криму, на Кавказі, в Краснодарському краї, Києві, Свердловську та інших містах; відновлено 17 союзних маршрутів, що діяли до війни, а також розроблено кілька нових. З метою вирішення гострої проблеми підготовки кадрів для туризму профспілки пішли вже відомим шляхом - підготовки громадських активістів. У 1947 р. консультаційні пункти підготували 13 037 громадських працівників. А всього в туристсько-екскурсійних установах профспілок вже працювало 12,4 тис. професійних кадрів.

Паралельно поліпшувалась екскурсійна робота, розроблялись усе нові екскурсії із загальноосвітніх і спеціальних тем. їх кількість зростала з року в рік. У 1946 р. екскурсії для туристів проводились з 50 тем, у 1947 - з 102, у 1948 - з 160, у 1949 р. - з 332 тем.

За змістом вони були націлені на ідейно-політичне виховання мас. їх класифікували за 14 напрямами: по місцях життя і революційної діяльності вождів революції, історико-революційної, воєнно-історичної, історико-архівної, науково-природничої тематики; із соціальної реконструкції міст, мистецтвознавства (літературознавство, театрознавство, образотворче мистецтво); географічні, геологічні, археологічні, біологічні, агротехнічні; виробничо-побутові, із соціалістичної перебудови села (до колгоспів). Поряд з організаційними заходами ТЕУ ВЦРПС значну увагу приділяло пропагуванню серед населення активного відпочинку. Вперше після війни було розглянуто питання про видання спеціальної літератури, довідників, картосхем та інших матеріалів.

Реалізація цих та інших заходів дещо пожвавила туристсько-екскурсійну роботу, що, в свою чергу, дало змогу профспілкам здійснити спробу її планування. Планувалось до 1947 р. довести обсяг надання населенню туристсько-екскурсійних послуг до довоєнного рівня. Проте це завдання не вдалося вирішити з таких причин: низька потреба основної маси населення в туризмі у перші повоєнні роки, майже повна відсутність вільного часу трудящих, складна продовольча ситуація в районах розміщення

туристських баз, відсутність спеціального або орендованого транспорту, інших служб.

Тому в 1947 - 1948 рр. із загальної кількості підготовлених для експлуатації туристських установ профспілок використовувалось лише 70 %. Відновлення туристсько-екскурсійного потенціалу починається в 50-х рр.

Постанова ЦК ВКП(б) від 27 грудня 1948 р. про розвиток фізичної культури і спорту, що передбачала створення нових умов для активних занять туризмом, сприяла зростанню його популярності.

Задовго до створення в системі ВЦРПС цільових установ і маршрутів для батьків з дітьми профспілки почали налагоджувати сприятливі умови для подорожей, поїздок і походів сімейних туристів (з дітьми середнього і старшого віку). Ще в 1948 р. Президія ВЦРПС ухвалила, що 20 % загальної кількості всіх путівок до санаторіїв, профілакторіїв і турбаз та 10 % - до будинків відпочинку видаються профспілками трудящим безоплатно, за рахунок коштів державного соціального страхування, решта - зі сплатою ЗО % їх вартості. Дозволялось придбання путівок і для членів сімей (проте путівки продавались за повну вартість). Профспілкові комітети підприємств і установ безоплатно забезпечували робітників і службовців, що займалися самодіяльним туризмом, туристським спорядженням та інвентарем.

З метою поліпшення харчування туристів деякі турбази на початку 50-х рр. виступили з ініціативою створити на своїх або прилеглих територіях так звані підсобні господарства, в яких силами співробітників і з використанням відходів виробництва вирощували худобу, птицю, обробляли городи й сади.

У 1950 р. туристсько-екскурсійні установи профспілок прийняли перших туристів на зимових маршрутах.

Було здійснено спробу запровадити єдину вартість обслуговування на маршрутах, що значно сприяло впорядкуванню витрат туристських установ на різні види діяльності, рівномірному завантаженню баз, плануванню й регулюванню туристських потоків. Цільовою постановою "Про поліпшення роботи профспілкових організацій з розвитку масового туризму" Президія ВЦРПС 26 вересня 1950 р. запропонувала профспілковим організаціям і радам добровільних спортивних товариств "...вжити необхідних заходів для широкого залучення трудящих до туристських походів і подорожей, зобов'язати місцевкоми, фабкоми, завкоми та інші організації надавати допомогу групам туристів у забезпеченні спорядженням, інвентарем, медикаментами, продуктами харчування, транспортними засобами, довідковими матеріалами та літературою".

ЦК комсомолу, в свою чергу, звернувся із закликом до комсомольських організацій країни активно пропагувати туризм серед членів ВЛКСМ і несоюзної молоді.

У постанові ЦК ВЛКСМ від 29 березня 1950 р. "Про участь комсомольських організацій у підготовці й проведенні літнього спортивного сезону 1950 р." туризм було названо одним з найважливіших видів освітньої

роботи серед молоді, вагомим засобом патріотичного виховання, неодмінною умовою цілеспрямованого відпочинку та якісної загальнофізичної підготовки. Усі ці заходи стимулювали розвиток туризму наприкінці 40-х - на початку 50-х рр. У 1951 р. на турбазах України побувало 13 811 туристів і понад 58 тис. чол. взяли участь в екскурсіях.

Поряд з внутрішнім відбувається відновлення й міжнародного туризму в СРСР. У перші повоєнні роки цей процес значно гальмувала так звана залізна завіса, що була проявом "сталінського ідеологічного наступу". Отримати дозвіл на виїзд за кордон, тим більше потрапити іноземцю до СРСР, було дуже важко. Будь-який з них перебував у "полі зору" Комітету Державної Безпеки (КДБ), оскільки вважався потенційним шпигуном.

Винятком став 1947 рік. "Інтурист" прийняв і забезпечив сервісом потік іноземців, що приїхали до Москви на сесію Ради міністрів закордонних справ, до Ленінграда - на міжнародний хутровий аукціон. Цьогож року Москву відвідала значна кількість гостей у зв'язку зі святкуванням 800-річчя міста.

У 1946 р. наркомати було перетворено на міністерства, і ВАТ "Інтурист" стало підпорядковуватися Міністерству зовнішньої торгівлі (аж до 1964 р.).

У період хрущовської "відлиги" (1953 - 1964 рр.) значно пожвавились зовнішньоторговельні зв'язки, до СРСР знову почали приїздити делегації з іноземних держав, обслуговуванням яких продовжувало займатись Всесоюзне акціонерне товариство "Інтурист".

Поновлення в'їзного туризму в СРСР зумовило швидке зростання його обсягів. Цьому сприяло успішне завершення повоєнного відбудовного періоду і наступне зростання науково-технічного рівня країни. До СРСР була прикута увага всієї світової громадськості. В 1956 р. в країні почався міжнародний туристський обмін: СРСР відвідало близько півмільйона іноземних громадян з 84 країн світу. Примітним є факт, що того ж року за кордон виїжджало понад мільйон радянських людей. У 1957 р. в Москві відбувся Всесвітній фестиваль молоді та студентів.

Спостерігається пожвавлення туризму і в інших країнах. Повоєнна світова статистика туризму веде свій відлік з 1950 р. За її даними, у 1950 р. у світі подорожувало 25 млн 282 тис. чол., а надходження від міжнародного туризму становили 2,1 млрд дол. (для порівняння: у 2000 р. на планеті стали туристами 698 млн чол., за обслуговування яких отримано 776 млрд дол.).

Матеріально-технічна база туризму в СРСР під час Великої Вітчизняної війни зазнала значних втрат і потребувала невідкладної відбудови. На північному заході, у центрі та на півдні європейської частини СРСР, у Криму й на Кавказі, в інших регіонах країни було зруйновано 28 будинків туриста, 22 альпіністсько-туристських табори, 16 стадіонів, 189 клубів і будинків фізкультурника, 130 будинків відпочинку, 109

профспілкових санаторіїв, багато інших установ. Система туризму практично втратила основні кадри.

За попередніми розрахунками, капітальні' вкладення у відбудову матеріально-технічного потенціалу профспілкового туризму становили 145 млн 162 тис. крб. На відбудову туристсько-екскурсійної інфраструктури спрямовувались і кошти з фондів соціального страхування профспілок. Так, у 1946-1947 рр. було асигновано 1400 млн крб на ремонт і оснащення культурних і спортивних споруд, а також масову туристсько-екскурсійну роботу. Незважаючи на великі труднощі в народному господарстві з добору і розстановки кадрів, у 1946 р. до туристсько-екскурсійних установ було запрошено співробітників. їх загальна чисельність становила 8,8 тис. чол.

У 1949 - 1954 рр. ВЦРПС витратила на капітальне будівництво, придбання обладнання, інвентарю, капітальний ремонт, а також на методичну роботу, підготовку кадрів і пропаганду туризму 59,5 млн крб, що майже на 15 млн крб перевищувало капіталовкладення 1939 - 1940 рр. Такі заходи дали свої позитивні результати.

У другій половині 50-х рр. загальна кількість місць тільки на загальносоюзних туристсько-екскурсійних базах зросла до 11 330.

У 1960 р. в Україні туристів приймали 26 турбаз, їхніх філій і притулків, на яких одночасно могли проживати 3510 туристів. Проте рівень обслуговування туристів залишався низьким.

Відроджувалось і готельне господарство. Як і в передвоєнний період, найбільше готельне будівництво велося в столиці Радянської України.

6 листопада 1943 р. Київ був визволений від німецько-фашистських загарбників. Поступово з руїн і попелу відроджувалось місто, починало жити звичайним мирним життям. Почалося відновлення зруйнованих під час війни житлових будинків, шкіл, ВНЗ, закладів культури, наукових установ. Уже в лютому 1944 р. Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У прийняли постанову № 63 "Про відновлення готельного фонду м. Києва і доведення до санітарного стану існуючих готелів".

Однак "сталінський ідеологічний наступ" і тут знайшов свій прояв - у перейменуванні старих готелів (див. додаток 5).

З середини 60-х рр. до 1972 р. у тридцяти містах СРСР було споруджено 40 туристських об'єктів: готелів, мотелів, кемпінгів. В Україні до початку 60-х рр. матеріальна база "Інтуриста" не була достатньо розвинена. У Києві "Інтуристу" належали готелі "Ермітаж" (нині "Інтурист") на вул. Леніна, 26 (нині Б. Хмельницького), "Україна" - на бульварі Т. Шевченка; у Львові - стародавній готель "Жорж", побудований ще в 1899 р.; в Одесі - готель "Красная", у Ялті - "Ореанда" і "Таврида", побудовані наприкінці XIX ст.

Зростаючі обсяги туризму потребували нарощування інфраструктури. У Києві в 1964 р. був побудований найкращий на той час готель "Дніпро", що прикрасив площу Ленінського комсомолу (до 1956 р. пл. Сталіна, нині Європейська) і початок головної вулиці столиці - Хрещатика. При в'їзді до

Києва з боку Житомирської траси в 1965 р. був уведений в експлуатацію мотель-кемпінг "Пролісок", функціональним призначенням якого було приймання та обслуговування груп автотуристів, потік яких як до СРСР, так і до України з кожним роком зростав.

Не залишалося поза увагою і питання ефективного використання та збереження природно-рекреаційних і туристсько-екскурсійних ресурсів України.

У 1966 р. було створено Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, яке відіграло значну роль у виявленні, охороні, збереженні та пропаганді історико-культурних пам'яток. Було створено історико-архітектурні заповідники в Києві, Чернігові, Львові, Кам'янці-Подільському, Каневі, Луцьку, Острозі, Переяславі-Хмельницькому, Полтаві, Слов'яногорську та інших містах. На їх базі виникали цілі туристські комплекси, що ставали центрами формування туристсько-екскурсійних потоків.

Загалом у 50-60-ті рр. відбувалося не лише відновлення туристсько-екскурсійної справи, а й створення умов для її подальшого піднесення.

Значний внесок у розвиток екскурсознавства вніс «Інтурист», система Української ради по туризму та екскурсіях (створені повсемісно обласні ради та чисельні бюро подорожей та екскурсій), а також Бюро міжнародного молодіжного туризму «Супутник» (рік заснування 1958). Створене у 1965 р. Українське товариство охорони пам'яток історії та культури стало надзвичайною подією в житті не тільки наукової громадської, а й чисельного загалу краєзнавців, знавців старожитностей, аматорів вивчення сторінок історії рідного краю і, безумовно, багатьох тисяч екскурсоводів.

Важливим внеском у розвиток екскурсознавства, що справило відчутний вплив на зміст туристсько-екскурсійної діяльності в Україні 60- 70-х рр., стала підготовка та видання 26-томного дослідження «Історія міст і сіл Української РСР». Безумовно, комуністична ідеологія досить жорстко визначала основні теоретичні оцінки тих чи інших історичних процесів, явищ та особистостей, звертаючи в першу чергу увагу на гіперболізацію можливих досягнень революції, в основному з суто класових позицій. Але в той же час варто відзначити і значну допомогу з боку держави, профспілок щодо створення системи екскурсійних закладів, десятків тисяч тем екскурсій, стрункy систему підготовки екскурсійних кадрів. В Україні, в системі туристично-екскурсійних організацій була створена чи не найкраща у світовій практиці науково-методологічна школа теорії та практики екскурсознавства.

5. Особливості сучасної екскурсології.

Після набуття незалежності нашою державою значно зріс інтерес до екскурсійної справи, розширились потенційні можливості як наукових досліджень, так і діяльності практиків. Останнім часом більше уваги надається поєднанню зусиль органів народної освіти, сім'ї та молоді, туристично-

екскурсійних організацій щодо створення комплексних програм екскурсійного обслуговування, які мають стати невід'ємним наочним доповненням при вивченні базових навчальних предметів: історії, літератури, природничих наук, народознавства.

Значним внеском у розвиток сучасного екскурсознавства стала розроблена в середні 90-х років під егідою Державного комітету України по туризму та Міністерства освіти і науки групою провідних науковців і практиків екскурсійної справи Національна система туристсько- екскурсійних маршрутів України «Намисто Славутича». Додає оптимізму той факт, що інтерес населення до вітчизняної історії, історико-культурної спадщини все більше зростає. Великою популярністю, насамперед серед молоді, користуються екскурсійні маршрути: «Трипільські поселення України», «Грецькі колонії північного Причорономор'я», «Скіфський похід Дарія», «Змієві вали», «Із варяг у греки», «По місцях походу Ігоря Станіславовича на половців», «Козацькі Січі», «Вільності Війська Запорозького», «Гомоніла Україна», «Фортеці й замки України», «Монастирі України», «Гетьманські столиці», «Чумацькими шляхами», «Коліївщина». До цього слід додати спеціалізовані виробничі, наукові, культурологічні, екологічні, спортивні маршрути по різних регіонах країни».

Сучасна екскурсологія враховує такі важливі складові як:

- перехід до основних методів розвитку екскурсійної галузі;
- впровадження системи стандартів якості та культури екскурсійного обслуговування;
- проведення екскурсійних послуг безпосередньо в систему туристських програм та маршрутів.

Рекомендована література

Основна:

1. Зінченко В.А. Екскурсологія як туризмологічна наука http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nzkit/2010_8/15.pdf
2. Національна система туристсько-екскурсійних маршрутів «Намисто Славутича». - К., 1997.
3. Смолій В.А., Федорченко В.К., Цибух В.І. Енциклопедичний словник-довідник з туризму. - К., 2006.
4. Федорченко. В.К, Костюкова О.М., Дворова Т.А, Олексійко М.М., Історія екскурсійної діяльності в Україні. - К., 2004.

Допоміжна:

1. Дем'янчук Г.С., Дем'янчук Б.Г., Дем'янчук А.Г. Українське краєзнавство: сторінки історії - К., 2006.
2. Луцький Я.В. Історія туризму в Галичині до 1939 року // З історії вітчизняного туризму: 36. наук. ст. / Федерація профспілок України. Інституту туризму. - К., 1997.